

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIX/1-2

БЕОГРАД
1991.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIX (нова серија)

Св. 1-2 (1991)

САДРЖАЈ

Правила писања великог слова (МИТАР ПЕШИКАН)	1
Приноси српскохрватској етимологији (ВЈЕСЛАВ БОРИШ)	35
О термилошким јединицама и њиховој обради у Речнику САНУ (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	49
Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове (РАЈНА МАРКО- ВИЋ)	55
Однос околионализама према времену (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ и БИЉАНА СИКИМИЋ)	77
О једном значењу речи "насељеник" (ВЕСНА ЛОМПАР)	82
Придеви одређеног и неодређеног вида у делима Тамиле Сијарића (ХАСНИЈА МУРАТАГИЋ-ТУНА)	84
Гласовна структура стиха (МИЛОСАВ ЧАРКИЋ)	96
Два прилога Стојана Новаковића нашој акцентологији (АСИМ ПЕЦО)	112
О мењању географских имена и урбаних микропонима (МИТАР ПЕШИ- КАН)	123

Асим Пецо

(Филолошки факултет, Београд)

ДВА ПРИЛОГА СТОЈАНА НОВАКОВИЋА НАШОЈ АКЦЕНТОЛОГИЈИ

О 75-годишњици смрти Стојана Новаковића, 1990. године, у његовом родном Шапцу одржан је научни скуп "Наша књига и књига у нас... у спомен на Стојана Новаковића." И наредна, 1992. година поново нас подсећа на овог знаменитог филолога и историчара, јер се навршава 150 година од његовог рођења. — Аутор објављује текст предавања које је одржао на скупу у Шапцу, посвећујући га Новаковићевом проучавању акцента у српскословенским књигама и његовом старању о акцентовању топонима из Босне и Херцеговине.

I

1. Стојан Новаковић припада оној групи наших културних посленика који су, у другој половини прошлога вијека, ударали темеље многим научним дисциплинама код нас. То је било вријеме, да се и тога подсетимо, када је Србија учвршћивала своју државност, то је било вријеме када су ударани темељи школству у Србији, када је стварана властита интелигенција; то је било вријеме када је и наш језик добијао своју научну обраду. Ријечју, то је било вријеме пуно изазова, али и пуно шанси да млади и способни дођу до изражаја. Међу таквим синовима и Мачве и Србије налазио се и Стојан Новаковић.

2. Новаковићева и биографија и библиографија управо одражавају вријеме у коме је живио овај син Мачве. Од средњошколског професора до професора универзитета, од преводиоца са страних језика до писца граматика и научних студија, од депутата у скупштини до амбасадора и

предсједника владе. Уз то и чланство у Академији. Када се данас прочита Новаковићева биографија, човјек стане и запита се: како је све ово постигао, како је свуда стигао? Одговор даје вријеме у коме је Новаковић живио и радио. А то вријеме је тражило од сваког искреног сина свога народа да пружи све од себе за боље сутра своје родне груди. Без таквих прегалаца није се могло ићи напријед.

3. Новаковићева библиографија, од 379 библиографских јединица, која је објављена у двадесет четвртој књизи Годишњака СКА (Београд 1911, стр. 316-409), а саставио ју је "сам писац", показује сву ширину Стојана Новаковића.

4. Нас овдје на првом мјесту интересује један Новаковићев рад из историјске акцентуације нашега језика. То је Новаковићева студија: *Акценти штампаних српско-словенских књига*, која је објављена у Гласнику Српског ученог друштва у Београду (књига XLIV за 1877. годину, стр. 1-152). Одмах да кажем да је те године, када је ова студија угледала свјетлост дана, њен аутор имао само 35 година (Новаковић је рођен 1.11.1842). Додајмо уз то да се Новаковић јавио у нашој литератури знатно раније. Он је, наиме, у "Подунавци" за 1858. годину објавио рад *Арапи у пустињи*. Истина, тај рад је потписан иницијалима К.Н. = Коста Новаковић, како је било крштено име Стојана Новаковића. Ово друго име, Стојан, какво и живи у нашој науци, он носи од "првога књижевнога рада у 1862." години.

5. Студија, која је дала повода за ове ретке, припада првим радовима у нашој историјској акцентологији. Познато је да је Ђуро Даничић, Новаковићев претходник и учитељ, први заорао дубљу бразду у ову проблематику. Даничићеви *Српски акценти*, које је у цјелини издала Српска академија 1925. године, чине, још и данас, незаобилазни приручник сваком проучаваоцу наше акцентуације — било да је ријеч о њеној историјској компоненти или, пак, о акцентима савременог сх. језика. Даничић је, наиме, у својим Српским акцентима дао подоста података и из наше историјске акцентуације, о биљежењу наших акцената прије Вука. Ту сазнајемо да се код старијих писаца акценатске одлике исказују на различите начине: удвајањем вокала или консонаната или, пак, употребом посебних акценатских знакова (` , ' , ~ , Српски акценти, стр. 240). Даничић нам пружа и бројне потврде за оваква обиљежавања наших акцената. Новаковић је, без сумње, познавао Даничићеве радове са овом тематиком. На првим страницама ове његове студије читамо да је њен аутор поставио себи задатак да се позабави акценатским знацима које

налазимо у писаним споменицима који нам нуде различите знаке и интерпункције и различите надредне знаке. Све ово је, према Новаковићу, "полазак на акцентну деобу у првој најнесавршенијој клици" (стр. 4). Од тих прапочетака до садашњих наших обилежавања акценатских вриједности акценатогених ријечи дуга је стаза. И Новаковић је у праву када каже: "Ако је деоба текста, идући од крупнијега на ситније, дотерала један пут до акценатних група; ако су они, који су себе сматрали као позване да се брину за правилно и тачно читање словенскога језика, били један пут дотерали у деоби слога до тога ступња, или ако су те групе били уочили, онда за њих, који су имали као непрестани пример и углед грчко писање, није требало него само крочити, па да покушају и словенски текст акцентовати" (стр. 4).

Дакле, пут је био трновит, али, њиме се морало кретати ако се жељело изаћи на стазу којом ми данас ходимо. Од грчких узора до наше акцентуације, без сумње, није било лако стићи. Али, а то је овдје битно, трагало се за рјешењима која ће да искажу нашу акценатску поливалентност — и квалитативну и квантитативну. Наши претходници, како то и Новаковић констатује "барем (су) имали на уму да обележе у свакој акцентној групи акцентовани слог" (стр. 5). Када се до тога стигло, пут је био прокрчен ка савременом обилежавању наших акцената.

6. За своје истраживање Новаковић је узео наше двије старе штампане књиге: а) Псалтир црнојевићки из 1495. године, имајући на уму да се псалтирски текст "више чита", те је ближи говорној ријечи од текстова који се пјевају; и б) књигу Божидача Вуковића из 1536. године, познату под називом Зборник и Молитвослов, око чијег се штампања "трудио јерођакон Мојсије. . . од српске земље, а старином од мјеста званог Будимља" (стр. 11).

7. Истина, Новаковић има још једну студију са акценатском проблематиком. То је рад: *Акценти трговишкога јеванђеља од 1512. године* (Гласник СУД, књ. XLVII, Београд 1879, стр. 1-77). Али, ова књига за нас овдје није интересантна, а у питању скоро исти акценатски систем. Разлике на које ту указује и Новаковић резултат су историјских промјена вршених у крилу јужнословенске језичке заједнице. Додајмо уз то да је ово бугарски језички споменик за који и Новаковић констатује да се то јеванђеље, тј. Трговишко јеванђеље, "онако као Црнојевићева и Божидарева издања у Срба, може . . . сматрати као потпуно снажан представник последње фазе старог бугарског рада на црквено-словенском језику" (стр. 2). Овај Новаковићев рад, према томе, може бити интересантан за про-

учавање акцентуације у јужнословенским језицима те епохе, посебно за историју бугарског језика.

8. У оба ова споменика, из којих је Новаковић узимао грађу, налазимо ове акценатске знакове: оксија '(accentus acutus); варија '(accentus gravis); периспомена ~ '(accentus circumflexus). Уз то долазе и дасија '(spiritus asper); псила '(spiritus lenis), као и двије варије " и псила и оксија ' / (стр. 13).

Понављам: и Трговишко јеванђеље нуди исту слику акценатских знакова, само је у овом јеванђељу акцентуација "на прилику, знатно правилнија" од оне коју нам нуде ова два наша стара издања (Гласник СУД, књ. XLVII, стр. 5).

9. Да би се добила што цјеловитија слика употребе и распореда наведених акценатских знакова у Псалтиру из 1495. и Божидаревој књизи, потребно је указати на следеће:

а) Грађа из Божидареве књиге у овом Новаковићевом раду даје се на страницама од 13. до 61. Укупно је ту дато 5.180 одредница.

б) Из Црнојевићева псалтира грађа се износи на страницама од 61. до 147. И ту су узете "све акцентоване речи", а њихов број износи преко 18.000 (в. на стр. 62).

Дакле, из оба ова споменика нуди нам се 23.180 примјера, или приближно толико. А то није мало. Довољно се овдје присјетити чињенице да Вуков Српски рјечник из 1818. има 26.270 ријечи (в. код мене: Турцизми у Вуковим рјечницима, Вук Караџић, Београд 1987, стр. 9). Новаковићеви примјери, без икакве сумње, пружали су грађу за доношење разноврсних закључака.

10. Да би се, бар донекле, стекла слика о начину обилежавана акцената у овим споменицима, навешћу неколико примјера, са описно датим акценатским знацима, из оба ова извора (примјери се наводе са осавремењеном грађијом: мјесто ђ даје се е, мјесто њ — и, мјесто ју — ју, а уз то се напуштају и полугласници):

Божидарева књига	Псалтир
амин: псила и оксија на а и оксија на ми	—
бити: 2 пута с оксијом на првом слогу	убити: псила на у и оксија на би

бог: оксија на бо
велик: оксија на ве

видети: оксија на ви
вода: оксија на во
време: оксија на првом слогу
глава: оксија на гла
град: преовл. оксија на гра
дом: оксија на до
земља: оксија на зе
име: псила и оксија на и

имети: преовл. псила и оксија на
 и
истина: преовл. псила и оксија
 на и

бог: оксија на бо
велика: недоследна акцентуација:
 оксија на ве- двије варије на ка
видети: преовлађује оксија на ви
вода: преовлађује оксија на во
време: преовл. оксија на вре
глава: преовл. оксија на гла
град: преовл. оксија на гра
дом: преовл. оксија на до
земља: преовл. оксија на зе
име: преовл. псила и оксија на и,
 али има и саме псиле
имети: преовл. псила на и

истина: од 60 примјера 31 има
 само псилу, а 29 псилу и окси-
 ју на првом слогу

Овакву слику пружају и остале ријечи које нам нуди Новаковић. Истина, у тексту се јављају различити облици наведених ријечи, а они могу имати и другачији акценат од онога који налазимо на њиховом основном облику. Новаковић то у тексту све подробно објашњава. Ми то овдје не чинимо, јер за то нема потребе.

11. У закључку ове студије Стојан Новаковић констатује сљедеће:

(1) Оксија је главни акценат ријечи и групе ријечи "без обзира на дужину или краткоћу акцентованог слога".

(2) Варија је споредни акценат "који се радо меће" на свршетку ријечи; то је често знак за дужину, а због тога "што бележи дужину, често врши и службу оксијину, те бележи и акцентовано место".

(3) Двије варије "готово правилно" налазимо на контрахованом дугом слогу.

(4) Периспомена "сваки час долази где и две варије", што се може сматрати и знаком за дужину.

(5) Псила је "знак за параду" ако нећемо "узети Константиново правило, да је она служила као знак, који је бележио почетак речи... Но и она служи као знак јотовања..." (стр. 149-150).

12. Мада нам ова грађа не нуди ништа посебно за нашу историјску акцентологију, на њу је било вриједно указати не само као дужно пош-

товање према аутору ове студије, Стојану Новаковићу, него и као доказ како се настојала означити прозодијска вриједност појединих ријечи, што је имало значаја за хорско пјевање. Нама је познато да је у вријеме настајања ових споменика наша акцентуација доживљавала значајне измјене. То је вријеме када се јављају новоштокавска акценатска обиљежја и када се од раније монотоније (послије једначења метатонијског акута са дугим циркумфлексом) стварала новоштокавска политонија. Истина, ове измјене биле су, у то вријеме, присутне у централним штокавским говорима, онима херцеговачког типа, што није морало бити и особина говора твораца ових споменика.

II

1. Колико је Стојан Новаковић бринуо о нашем језику, посебно о његовим акцентима, говори и овај примјер. У Гласнику Српског ученог друштва (св. XX, XXI, XXII) објављен је опширнији *Опис Босне и Херцеговине* из пера "једног родољуба самовидца", за кога Павле Јосиф Шафарик, секретар Друштва, на крају првога дијела овога описа, додаје: "Овај састав написао је један стручни Србин, који је кроз дуже време путовао по Босни и Херцеговини, и сам све видео..." (св. XX, стр. 403, испод текста). На крају овога описа, у св. XXII, за 1867. годину, Стојан Новаковић, секретар Друштва, даје, уз неколико напомена, рјечник појмова, географских имена, која налазимо у овоме опису. Наслов тога Новаковићевог додатка гласи: *Рјечник имена мјеста, ријека, села и т.д. која се спомињу у овом "Опису Босне и Херцеговине"*.

2. У уводном дијелу овога Новаковићевог прилога, који је, у духу Описа, писан ијекавским изговором, аутор нас упознаје са неким акценатским дублетима; поједини топоними у Опису имају другачији акценат од онога који је имао Новаковић. У питању су топоними: *Бања Лука*, *Зворник*, *Бијељина*. Новаковић је овдје ишао за Вуком, а аутор Описа давао је акценте који су могли живјети "на терену". Новаковић указује да није *Требињ*, *Невесињ* него *Требиње*, *Невесиње* (в. ниже).

3. Иза уводних напомена слиједи попис свих топонима који се налазе у Опису. Новаковић ту, најчешће, иде за аутором Описа који је, према Шафарику, све то сам чуо, видио и забиљежио. Ипак, Новаковић није свуда био сигуран. Отуда и његове интервенције. Наравно, данас, више од стотину година послје објављивања овога описа, многи топоними изискују исправке: и фонетске, и морфолошке, и акценатске. Ја ћу овдје указати на неке од тих примјера:

Новаковић	Савремено стање
Ба́новачко бр̀до	Ба́новачкѳ бр̀до
Ба́новачки по́ток	Ба́новачкѳ по́ток
Бања́ Лука, варош	и: Бања́лука, град
Ба́тијевица, узвишена равница	Бахтијевица/Ба́тијевица, равница
Бјела́ј, мјесто	Бјела́ј, мјесто
Бјела́сица, гора	Бјела́сица, планина
Бјела́шчица	Бјела́шница, планина
Биха́н (2. п. Бишћа)	Биха́н (ген. Биха́на и Бишћа)
Бла́жуј	Бла́жуј
Бори́ја, гора	Бѳрија, планина
Бѳрке хан	Бѳрци, село, Бѳрачкѳ језеро
Бѳсна	Бѳсна
Бре́зичани, село близу Приједора	Бре́зичани, село код Приједора
Бру́нзенѳ ма́јдан	Бру́нзанѳ ма́јдан
Броћа́нац, село на међи херц.- -црн.	Броћа́нац, село ...
Бу́ковица-глуха, село	Бу́ковица, село у Босни
Бу́шко бла́то, низа	Бу́шкѳ бла́то, поље
Ва́рцаѳ Ва́куп	Ва́рцаѳ Ва́куф
Ва́реш	Ва́реш
Ва́решка́ бр̀да	Ва́решка́ бр̀да
Ви́тез, планина	Ви́тез, насеље и планина
Вла́сеница, главно мјесту Бирчу	Вла́сеница, варошица
Во́јница, варош, говори се Фојница	Фѳјница, варош, данас обично са Ф
Га́дачкѳ поље	Га́тачкѳ поље
Га́цкѳ, приједјел	Га́цко, варош и предјел
Гла́мбч, село и развале од града	Гла́моч, варош
Гла́сињци, приједјел	Гла́синац, планина
Го́лија, катао	Го́лија, планина
Грме́н, пл.	Грме́ч, пл.
Да́бар, долина	Да́бар, у Херц. Да́бар, у Босни
Девѳтина, планина	Девѳта́к, планина
Жа́оница, вис.	Жа́бвница, висораван
Же́љезница, ријека	Же́љезница, ријека
Жи́томишљић, манастир	Жи́томислић, село и манастир
За́видовић, село	За́видовићи, варош
За́лом, сеоце	За́лом, село
Звијѳрњача, село	Звијѳрина, село код Билеће; Звир- њача, село на Купресу

Зѣница, варошица
 Зјѣмскѣ пѣље
 Зупци, брда
 Ймоцки, мјесто
 Јасеница, коса и ријека
 Јаорина, планина
 Караула, планина и хан
 Киселѣк, село
 Кѡвѣчи, село
 Кѡзија ђуприја
 Кѡчерѣн, планински вис
 Кѡшева, поток

Крѣшево, мјесто и поток
 Крупа, ријека и село
 Купрес, приједјел
 Лѣпеница, ријека
 Лѣјевно, равница
 Лѣштица, ријека
 Лѡпарѣ, село
 Љубѣиње, варошица и тврдиња
 Љубѣишнѣ, планина
 Љубомир, приједјел
 Мајјевица, планина
 Миљѣцка, ријека,
 Мѡстарско блѣто, језерце
 Нѣвесѣиње
 Нѣретѡва, ријека
 Нѣретѡвица, поток
 Нѣум, брдо
 Нѣкшић, приједјел
 Нѡвѣ Касаба
 Нѡвѣ Шѣр, паланка
 Ђзрѣн, планина
 Ђногѡшт

Ђсмѣци, планина
 Ђстрожац, село
 Плиѡва, ријека
 Пѡдвелѣж, обронак

Зѣница, град
 Зјѣмѣља, висораван
 Зупци, насеље
 Ймотскѣ//Ймоцкѣ, насеље, варош
 Јасѣница, село и ријека
 Јѣхорина, планина
 Караула, планина и насеље
 Кисѣлѣк, насеље и бања
 Кѡвѣчи, село
 Кѡзија ђуприја
 Кѡчерѣн, село
 Кѡшево, дио Сарајеѡа, Кошевски по-
 ток

Крѣшево, мјесто
 Крупа, ријека и варош
 Купрес, висораван
 Лѣпеница, ријека
 Лѣвно, варош
 Лѣштица, ријека, варош
 Лѡпарѣ, варош
 Љубѣиње, варош
 Љубѣишна, планина
 Љубомир, насеље, више села
 Мајјевица, планина
 Миљѣцка, ријека
 Мѡстарскѣ блѣто, предјел
 Нѣвесѣиње, варош
 Нѣретѡва, ријека
 Нѣретѡвица, притока Нѣретѡвѣ
 Нѣум, насеље
 Нѣкшић, град у Црној Гори
 Нѡвѣ Касаба
 Нѡвѣ Шѣхер, дио града
 Ђзрѣн, планина
 Ђногѡшт, историјски назив Нѣкши-
 ћа

Ђсмѣци, планина
 Ђстрѡжац, село
 Плиѡва, ријека
 Пѡдвелѣже, предјел

Пòдвйтєз, хан
 Пòсушје, село и долина
 Праћа, село и ријека
 Прєњ, брдо
 Прòзбр, село
 Прњавор, мјесто
 Равнò, равница
 Радимље, приједјел
 Радбоља, ријека
 Рзава, ријека
 Рйсовац, брдо
 Рйпач, село
 Рòвине, село
 Романија, планина
 Рујишће, планина
 Свиња̀р, село

Скєндер-вакуп, варош
 Скòплє, мјесто
 Сливје, село
 Сòкблац, дворац

Ступчаница, рјечица
 Сућєса, ријека
 Тарчин, село
 Тјєнтйште, мјесто
 Требєвић, планина
 Требйње, варош
 Требйњшчица, ријека
 Тру̀сина, брдо
 Турбе, село
 Устукòлина, село
 Хан Пòдвйтєз
 Хргуд, планина
 Цйнцар, планина
 Црквина, поток
 Црна̀ ријека
 Ча̀јнић, мјесто
 Ча̀отина (Чахотина)
 Чє̀лѝнац, вис и село

Пòдвйтєз, предјел
 Пòсушје, варош
 Пра́ча, село и ријека
 Прє̀њ, планина
 Прòзор, варош
 Прња̀вор, варош
 Равно, насеље у Попову пољу
 Ротймља, село
 Радобоља, ријека у Мостару
 Р̀зав, ријека
 Рйсовац, брдо
 Рйпач, село
 Рòвине, село
 Романија, планина
 Рујишта, висораван
 Свиња̀рево, село код Сарајева; Сви-
 ња̀рина у Подвележју
 Скєндер Ва̀куф, варош
 Скòплє, данас Горњи Вакуф
 Сливља, село
 Сокблац, остаци старог града; село
 и варош
 Ступчаница, рјечица
 Су̀тјєска/Сућєска, ријека
 Тарчйн, варош
 Тјєнтйште
 Требє̀вић, планина
 Требй̀ње, град
 Требйшњица, ријека
 Тру̀сина, предјел
 Турбе, село
 Устиколина, насеље
 Пòдвйтєз
 Хргуд, брдо и насеље
 Цйнцар, планина
 Црквенā, поток у Бањалуци
 Црна̀ ријека
 Ча̀јничє, варош
 Ћє̀хотина/Ћєотина
 Чє̀лѝнац, варошица

Чѐмернѐ, планина и поље
 Шѐмац, мјесто
 Шѐтѐр, планина
 Шњѐготина, поток и село
 Шћѐит, планина

Чѐмѐрно, планина
 Шѐмац, град
 Шѐтор, планина
 Сњѐготина/Шњѐготина, село
 Шћѐит, било село у Рами и самостан

4. Овдје су наведена нека од географских имена која нам нуди Новаковић у Рјечнику. Несумњиво је да је он желио дати прозодијска обиљежја ових топонима каква су могла одговарати стању у народним говорима, уз то и њихове фонетско-морфолошке ликове. Свакако, он није, у то вријеме, могао располагати потпуним информацијама о сваком овом имену. Немам их ни ја, па је могуће да неко овдје дато име има данас и другачији акценат од онога који се овдје даје. Нису искључена ни нека фонетско-морфолошка неслагања, поготову на дијалекатском нивоу. Сва су она од интереса за науку о језику, за коју је наша топонимастика грађа важан извор битних података, а њено скупљање један од основних задатака. Значаја те грађе био је свјестан и Новаковић, па је зато и посветио доста пажње збирци садржаној у Опису.

5. И на крају. Стојан Новаковић припада оним ријетким посленицима наше културне историје који су сав свој радни вијек посветили своме народу, његовој историји, књижевности и језику, и који су, што је значајно, у свим тим научним областима оставили лијепих и вриједних дјела. Ево шта о овоме своме претходнику написа проф. А. Белић:

”Новаковић је целим радом, неособично обилатим и разноврсним, ушао у историју нашег савременог језика и стила. Исто онако као што се без Даничића не би могли разумети књижевници Новаковићева нараштаја, тако се без Новаковића не би могао разумети нараштај 90-тих година прошлога века. Новаковић је део живота нашега књижевног језика новије епохе...” (А. Белић: Стојан Новаковић у својим лингвистичко-филолошким делима, Просветни гласник, број 7 и 8, јул и август 1921. год. XXXVIII, стр. 420).

S u m m a r y

*Asim Peco*TWO CONTRIBUTIONS OF S. NOVAKOVIĆ TO
SERBOCROATIAN ACCENTOLOGY

The paper deals with the work of Stojan Novaković on the study of Serbo-croatian accents, with a stress on his works "Accents of the printed serbo-slovanic books" and on the accentuation of toponyms in the "Description of Bosnia and Hercegovina".